

Med slovenskimi Ziljani

K današnjemu prazniku Ziljanov v Ljubljani

Ziljski štehvoveci z dečvami, v ozadju Dobrač

Vse do današnjih dni je Ziljska dolina ohranila celo vrsto različnih staroslovenskih običajev, ki jih smatramo zaostaline nekdanjih zmiselnih obredov in odsvite običaja poganskega bogočastja, med njimi zlasti dva: »Visoki rej pod lipo« in »Stehvanje«, ki ju izvajajo Ziljani vsako leto in sicer na »žegnansko« nedeljo po Mali Gospojni (Drašče, Gorjane, Zahomec), pa tudi za Binkošti (Zgornja in Spodnja Bistrica). Letošnji bistriški »žegen« v juniju sva obiskala s tovarišem, ki nisva spoznala zgolj čudovito lepo in ugodno plat izleta v Ziljo preko Karavank, ampak se nama je razodela podoba resnično zlatne slovenske dežele, ki ume iz svojega tajnega, zmeraj živega osrčja obnavljati mnogolice oblike iz davnega sveta primitivnega religioznega nazora, ki je njegovo veliko izhodišče narava.

Izstopila sva na železniški postaji Podkoren, odkoder sva jo ubrala počasi navzgor proti Podkorenskemu sedlu. Sedlo se podoljuje v lepo travniško in gozdno planoto, ki se na njegovi sredi nabaja prijazen planinski hotel »Pristavec«, kakih 50 metrov od njega pa je jugoslovansko-avstrijska meja. Na avstrijski strani ne hodiva dolgo po cesti. Pod prvim večjim klancem zavijeva na levo, na gozdno bližnico, ki naju vodi navzdol proti Podkloštru. Polagoma se nama počne odkrivati koroški svet: na levi strani, nekoliko od naju vas Sovče (slovenski protestanti iz dobe Primoža Trubarja), daleč v ozadju Ziljska dolina, Dobrač, tik pod nama pa Podklošter z razvalinami benediktinskega samostana.

Podklošter na nedeljo dopoldne: slika povprečnega podeželskega trga pri nas ali kjerkoli. Ljudje ravno prihajajo od mase, pred cerkvijo so zbrani slovenski kmetje iz bližnje okolice, trške gospodične zvedavo ogledujejo fotografije iz Kiepurovega filma »Pesem za Tebe«, pred gostilno stoji orožnik in mu je brčkone prijatelj od nedeljskega brezdelja. Po glavni cesti pa drvi skozi trg beljaška in celovška gospoda na kolesih, motorjih in avtomobilih. Eni skozi Vrata v Italijo, drugi skozi slovensko Ziljo proti Smohoru in Prosečskemu jezeru. Brezoblična je ta nemška »meščanska gospoda«, brezdušna do pokrajine in njenega človeka, prav tako kot naša. Glej, kakšno slučajno bratstvo: po cesti prihihi med drugimi jugoslovanski avtobus z ljubljanskimi obrabi. V tujino potuje in v slovenski Ziljski dolini se prav gotovo ne bo ustavil...

iz Hrvatske ali Slovenije liki brezdomce in tujce v poznavanju slovenskih krajev in ljudi.

V Ziljski dolini sva. Straja ves, Drašče, Gorjane, Vasi ovija nedeljska tihota. Žive duše ni videti in slišati nikjer. Ljudje so pri maši v Gorjanah. Pri zadnji hiši v Draščah se igrajo na pragu otroci. »Dober dan!« »Kod gre pot v Gorjane?« »Boječe in tiho odgovarjajo v svojem mehkim ziljskem narečju. Podoba je, da niso vajeni, da jih človek iz mesta ogovarja v slovenskem jeziku.

Gorjane leže na griču podobni polici. Tu je župnikoval poznani slovanski rodoljub Matija Majar Ziljski. Spomin nanj še dandanes živi med Ziljani. Tu je gotška cerkev s svojo pestro in burno zgodovino. Pravkar jo razlaga današnji gorjanski župnik svojim faranom, zbranim pred cerkvijo. Na vrh cerkvenega zvonika pritrjujeta dva moža novo kroglo s križem in tedaj je pač primerna prilika za tako domoljubno ožvihtanje domače župniške davnine.

Gorjane pa so tudi dobra zemlja, ki iz nje že stoletja raste starodavna ziljska lipa. Košato je razraščena ta lipa, mogočna je, visoka, v svoji narurni nemosti pretresljivo skrivnostna in prispodobna. Koliko ziljskih rodov je že rajalo pod njo?

Ziljska dolina je dežela slovenskih drevov. V ziljskem gozdu prevladuje jelka, ob cestah in po travnikih pa bruska. Lipa je redko žensko drevo, zato tembolj pomenljivo in sveto. Lipa je resnično kraljica drevov, njeno kraljevanje v svetu slovenske narave pa je zopet nekaj tako značilnega in prispodobnega, kakor zbiranje slovenskega ljudstva okrog svoje vesoljne matere, svete Marije. Lipa veže kmeškega človeka k zemlji prav tako kakor žitna rastlina, travniška bilka ali žival. Postaja mu drago bitje, ki vse preživi in je večno prisotno, dobi duh, ki ga obvarje vsega zlega... Naši davni predniki so povsem naravno čutili nekaj božjega, praočtovskega v stari, veličastni lipi.

V Zilji rastejo lipe običajno sredi vasi. Starodavno čaščenje jih veče ne obkroža, tudi davni slovenski zadrudniki se ne zbirajo več k sodbi in k volitvi pod lipo. Stare ljubezni in vezi odnehujejo, dandanes je lipa Ziljana le še izhodišče »žegnanskega« veselja.

Najmlajši ziljski rod namreč polagoma izgublja te žive in prisrčne odnose do drevov in starih običajev. Razvoj gre svojo rabeljsko pot, vpadl v svojemu jedru bolne meščanske kulture v vas zavzemajo vedno večji razmah in tu so doma veliki problemi razmerja med mestom in deželo, ki čakajo epičnega oblikovaveca v naši literaturi. Zanimivo in poučno pa je, najmlajši kmeški rod, ki gubi davni življenjski odnos do nature, vzporediti z mladim slovenskim pesniškim krogom. V slovenski literaturi se namreč še ni nikoli tako ekstatično izrazila simbolnost drevov, ljubezen do drevov, ki se ob njih človek rešuje in očiščuje, kakor ravno v liriki Mirana Jareca ali Božidarja Vodnika.

Iz Gorjan je dobrih deset minut hoda v Zahomec. Tu se s tovarišem uacnkrat znajdeva v krogu predobrošene in gostoljubne ziljske družine. In nedelja mineva v poznavanju ziljskega življenja: kako se težke povesti pleto okrog kmeških hiš, kako trpka usoda, to večno demonsko božanstvo, razdeljuje svoje darove, kako v ziljskih srečih medli vera in boljše in lepše bodočnost, ki bo zlasti pravičnejša slovenskemu rodu in njegovi besedi... Slovensko življenje, ki te zalame v Zilji, je še zmeraj polno razveseljivih in lepih trenutkov, in da je to tako, gre velika hvala ziljski ženi. Resnično: ziljska dekleta in žene so v veliko in pomembno okrasje Ziljski dolini. Lipa kraljuje nad ziljsko naravo, ziljska žena sredi človeškega življenja. Ona ima važno in poglavitno besedo povsod: v preprosti vsakdanosti in sredi slavnostnega obreda (prim. ziljsko oheet ali stehvanje).

To globoko pomembno in važno besedo hranijo one pač še iz tiste dobe, ki so v njej bile prispodobne zastopnice neke obče religiozne ideje, nazora, ali služabnice velikega božanstva. Od matere zemlje ali od lipe zavisi plodovitost nature — to dejstvo odn. vero je davni poganski človek zlasti poudaril v kulturnem in hkrati v družinskem življenju s tem, da je ženi kot najbližji sorodnici raznih božjih, ženskih predmetov odkazal primerno mesto ali službo.

Binkoštni ponedeljek je posevečen glavnim »žegnanskim« dogodkom v Bistrici. V osrednju teh dogodkov sta v prvi vrsti »Visoki rej pod lipo« in »Stehvanje.« Ker je mnogo Bistričanov tisti ponedeljek pohitelo v Beljak na shod avstrijskega kanclerja dr. Sehuschnigga. Je bila predvsem opazljiva precejšnja odsotnost ljudstva, pa tudi pravega »žegnanskega« veselja ni bilo kot običajno. Stojnice so večinoma samevale in pogrešale odjemalce. Pred župniščem sta se

* Ob tej priliki opozarjam na narodoslovno knjigo Glasbene Matice »Tri obredja iz Ziljske doline«, ki je pravkar izšla. V njej France Marolt dozdaj najbolj izčrpno in temeljito obravnava ziljske običaje, med njimi zlasti »Stehvanje« in »Visoki rej«.

Ko bi oče moral prati

pralo bi se samo z Radionom

Schichtov RADION

pere sam

utaborili z godbami dve maloštevilni konti, to je ziljski fantovski zadrugi, iz Zgor. in Spod. Bistrice, društvo, ki prav za prav prireja in vodi vse te žegnanske slovensnosti. Fantje, okrašeni z lepimi ziljskimi spušelet iz nagelca, miganja, lanu in roženkravta ter založeni s šefani vina, čakajo na konec mase.

Cerkev pa je polna ženskega sveta. Župnikova pridiga se vrta okrog pomena binkoštnih praznikov. V koroški zemlji župnikove besede človeka toplo prevzemajo. Na Kranjskem pridigo kritično poslušam, tu v bistriški cerkvi pa se je razumsko tehtanje umeknilo čuvstvu in zavesti, da bivam v zemlji, obojeni na smrt, in da stojim pred njenim svečnikom, ki takole moli za svoj ubogi rod: »Sveti Duh, pridi nad to našo faro in jo varuj!«

Ziljski štebeh z barigleo

Konec mase, Godbi zaigrata, skozi njuno bučnost se polagoma prehija enozvočna uvodna pesem iz »reja«, ziljski koraj!

Zakaj be kristjan besien ne bin.

Popoldne se izvajajo glavni običaji. Najprej »stehvanje«. Na Spodnji in Zgornji Bistrici je zbijalo s kratkim, debelim železnim kopjem barigleo (to je lesena, podolgovatemu škafu podobna posoda) z drevesnega kola, škafu podobna posoda) z drevesnega kola, stehba, po pet fantov-stehvovecev. Vsi jezdi na težkih kobilah, okrašenih s pisanimi trakovi, in sicer od lipe proti stebhu, kar kaže na nekdanjo močnejšo in zmiselnjše povezanost ter enotnost stehvanja in reja pod lipo. Značilno pri tem stehvanju je med drugim to, da ni zmagovalce dotičnik, ki dokončno zbiže škafo, kajti njegova zasluga je pogostokrat prav majhna in slučajna, nego oni, ki ga določijo dekleta kot najboljše jezdec in večnega stehvoveca. (Prim. lovljenje obročkastega venea!)

Stehovska dejanja so bila zelo hitro skončana. Davnega obrednega zmisla ni več, preostala je le še žegnanska zabavnost. Se hitreje in površneje je opravil mladi ziljski rod z Visokim rejem pod lipo, ki ga otvarja zmagovalce v stehvanju z izbrano ziljsko dečvo, darovalko obročkastega venea. Komaj so odpeli par kilie, stoletja starih, v slovenskem jeziku ter odplesali dvakrat, trikrat »reja«, ki ni ne polka ne valček, pa zdajci nekdo zavpije proti godcem pod lipo: »Tanzen wir Walzer.« Valček — in nato se je vse preselilo na plesišče v gostilniških prostorih.

Marsikdo, ki motri to nenavadno tekmovalno zbijanje lesene bariglee s stehba, utegne takoj pomisliti na srednjeveške viteške igre in iz njih razlagati običaj ziljske stehvanja. Vendar, razgledi po kulturno-mitološkem svetu vodijo do drugačnih sklepov in ugotovitev. Srednji vek je morebiti kaj prispelal h končni iztrošeni obliki kulta, je morda s svojo zgodovinsko resničnostjo preoblikoval kult v zgodovinsko dejanje na sličen način kot mitos v epsko pesem ali pri-

povedko. Pravijo namreč, da so ob stebhu za časa turskih vpadov v Ziljo obglavili turškega poglavarja. Početne osnove stehvanja pa so nedvomno zelo, zelo stare in utegnejo segati v tisto dobo, ki je nam v zgodovinskem pogledu še malo ali prav nič poznana in pojasnjena. Na splošno lahko rečemo, da je stehvanje v Ziljski dolini preostanek davnih drevesnih kultov. Podobne oblike drevesnih kultov najdemo pri vseh narodih, zategadelj je docela neznanstveno in sumljivo tendenco, te običaje v Zilji proglašati za germanske. (Prim. dr. Graberja »Volksleben in Kärnten«). Drevesni kultu so lastna in posebnost vseh narodov in ljudstev, v prvi vrsti so zrastle iz tal, iz pokrajine same, kar se zlasti tiče take zemlje v alskem območju, kot je na priliko ziljska. Naravno, razne dobe in različni narodi, ki so prihajali v deželo, so pa povzročili, da so se oblike drevesnih kultov izpreminjale, preobraževale. Zlasti Kelti so na primer vneto častili drevo. In spričo mnogih sledov in znamenj, ki so jih Kelti zapustili v Ziljski dolini, (prim. pintelj, sodlaste vijuge na visokih ženskih čevljih in na kmečkih vratih itd.) upravičeno domnevamo, da je marsikatera faza ali podrobnost v ziljskih obredih pristno keltška. Dalje: Langobardi. Ti so častili drevo še za časa kralja Grimualda (662-671), kakor poroča nemški mitolog Mannhardt. Na drevo so obesili kožo (prispodobna demona rastlinstva) in jezdihi okrog tako divje, da so konji od ostrog kar krvaveli. In v največjem teku so metali kopja v to kožo, obešeno na drevesu. Vsak si je hotel priboriti del te kože, da jo je potem zaužil.

Končno so prispele v deželo stari Slovani. Ti so k tem prastarim, v deželi ustaljenim oblikam ddonli svoje obredne načine in del lastne kulturne predmetnosti, zlasti pa so vnesli v stare obstoječe oblike drevesnega kulta človeka, to se pravi: svojo čuvstvenost, besedo, melodijo. In ko se je razvoj obredov pospešil s človeško-erotičnimi momenti, se je s tem drevesni kult nagnil k prvi stopnji razpada. Zadaljo stopnjama doživljamo v današnjem času, ki je v njem človek s svojim stremljenjem po cenemem žegnanskem uživanju vse, drevo, narava, zmisel praznika pa nič.

Ziljsko znamenje pri Gorjanah

Solnčno jutro je obevalo Ziljsko dolino, ko sva se s prijateljem poslavljala od nje. V Draščah sva se zadnjikrat užila gostoljubnost dobre ziljske matere, čez uro pa sva bila v gozdu nad Podkloštom ter se polagoma dvigala navzgor proti sedlu. Vsepo vsod samota in poletna tihota, ki je v njej popotnik iz Zilje spominsko tegoben. V motni dalji je Zilja, slovenska dežela, polna starodavnih skrivnosti. Ona vabi in kliče mene in tebe kakor zamorska kraljica — v ziljski narodni pesmi:

»Pridi pobie k meni ves
oj črez silno morjiče.«

Boris Orel

Stehvoveca dečva podaja veneč stehvovskemu izvedencu Foto: B. Orel

In prelepa slovenska dežela ostaja marsikomu izmed nas še dalje nepoznan svet. Izletne črte našega mesecana so nekam prezbrane, »senzacijske«, rodoljubarsko kratke ali brezdomsko dolge. Pravega potovanja sodobnik izvečine ne pozna in ga omejuje na najbolj razglašena izletna zatočišča. Železnica, avtomobil in druga prometna sredstva so zazibala sodobnega človeka v ugodje, ki v njem gubi končni zmisel potovanja, to je: doživljanje pokrajine, nature, človeka... Praktični, utilitaristični ter brzinski momenti so udusili idejo potovanja. In vendar: ce bo današnji »moderni« človek hotel zopet polno doživljati, se bo nujno moral povrniti k preprostim, prvotnim oblikam izletništva: k peshoji. Teh oblik so se držali naši predniki in očetje. Zategadelj je generacija Frana Levstika, Josipa Jurčiča, Janeza Tardine, Mengeingerja, Janeza Evangelista Kreka itd. vse bolj poznavala našega kmeškega človeka kot sodobna. In več ve o njem povedati na priliko hrvatski razumnik iz generacije Avgusta Senoe in Stejepana Radiča, ki je sila mnogo razpredal mrežo svojih potovanj po slovenskih deželah. Često doživljamo danes to mučno dejstvo, da stoji slovenska »rekorderska« mladina pred takim starim potnikom